

ADALÉKOK AZ ERDÉLYI GYÓGYÁSZAT TÖRTÉNETÉHEZ

Kovács András: *Fejedelmek gyógyítói.*

***Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi
fejedelmek udvarában a 17. század első felében***

■ A 19. század utolsó negyedéig, amikor beindult az orvosképzés a kolozsvári egyetemen, Erdélyt a krónikus orvoshiány jellemezte. Az 1520-ig terjedő időszakból mindössze öt erdélyi származású szerzett orvosdoktori diplomát a különböző európai egyetemeken, ők sem mind tértek vissza szülőföldjükre. A hazatértek pedig többnyire klerikusként tartották fenn magukat, s az orvostudományt csak mellékesen üzték. A fejedelemség korában lényegesen megnőtt az orvosok száma Erdélyben, de még mindig csak a fejedelmi udvar, a nagyobb városok, egy-egy főúr engedhette meg magának, hogy orvost tartson, a többi végzett rendszert a biztosabb megélhetést nyújtó papi, tanári foglalkozást választotta, s esetleg mellékesen gyümölcsöztette orvosi tudását. Helyettük a céhekbe tömörülő sebészek, patikusok, gyógyító asszonyok, bábák biztosították a szenvedők valamelyes ellátását.

Az 1400-as évek első évtizedeiben a szebeni származású Johann Megerlein krakkói, bécsi, majd páduai tanulmányok után szerzett orvosdoktori diplomát. 1428 körül Kolozsváron lett plébános, majd szülővárosában élt, de nem tudjuk, hogy hasznosította-e orvosi tudását. Az 1480-as években viszont már állandó szerződéses orvosa volt Szebennek. Az első ismert brassói orvos, Valentin Krauss (Crusius), egy patrícius család sarjaként 1493-ban Bécsben szerzett diplomát, s 1499 táján tért haza. Szenátornak, majd főbírónak is megválasztották. Az 1520-ban emleget-

tett János mester már beiktatott városi orvos volt. Paulus Kyr doktor 1534-ben a ferrarai egyetemen szerez diplomát, s még abban az évben brassói városi orvosnak iktatják be. Ő tájainkon az első egészségtan könyv szerzője. Kolozsvárt az 1673-ban szerződéssel alkalmazott páduai végzettségű Baranyai Pétsi Andrást tekintik az első városi orvosnak. Rajta kívül még több tanáremberről tudjuk, hogy orvosdoktori diplomával rendelkezett, de szaktevékenységükről alig maradt híradás.

Így a 16–17. század orvosaival, gyógyszerészeivel vagy gyógyító embeireivel kapcsolatos minden adat, említés is értékes, megőrzésre méltó. Utóbb szakmonográfiákban hasznosítható. Kovács András művészettörténészként ismert, különösen a fejedelemség korának építészettét kutatja sikerrel. Gyógyszerészcsaládban született, s magával hozta a gyógyászat múltja iránti érdeklődést. Nem csoda tehát, hogy amikor az 1960-as években az erdélyi fejedelmek műpártolásával kapcsolatos adatokat keresett az 1603 és 1658 közötti kolozsvári számadáskönyvekben, az orvosokra, gyógyászatra vonatkozó adatokat is kijegyzetelte. 2014-ben egy kolozsvári tudományos ülészakra készülve elővette e jegyzeteket, s utóbb érdemesnek találta közzétenni őket. Jegyzetanyagát kiegészítette néhány egészségügyre vonatkozó kordokumentummal, emlékirattal. Hangsúlyozza, hogy az adatok értékelését nem tartja feladatának. A begyűjtött adatok színtje mind a fejedelmek egészségére, gyógyítására vonat-

koznak. Ez ugyanis államügy volt. A 17. század első felében az átlagéletkor nem érte el a 30 évet. Az ekkoriban uralkodó nyolc erdélyi fejedelem átlagéletkora, az orvosok buzgólkodása ellenére is alig haladta meg a 46 évet. Az ennél idősebbeket már vénnek tekintették. Az udvari orvosok, borbélyok, fürdőmesterek és gyógyszerészek nagy megbecsülésnek örvendtek, többnyire külföldről szerzöttették őket.

Kovács András kötete két részre tagolódik. Az első 70 oldal a tulajdonképpeni összegzés, tanulmány, a folytatás táblázatra foglalt adattár, képmelléklet. A tanulmányi rész a gyógyítók kategóriái szerint összegzi az adatokat. Először az egyetemi fokozattal rendelkező orvosokat veszi számba. Megállapítja, hogy csak nekik járt ki a „doktor” megjelölés. A „*medicinae doctor*” titlust nehéz és időigényes volt akkoriban megszerezni. Általában három éves bölcsészeti tanulmányok után ötéves orvosi képzést és egy évi gyakorlatot követően lehetett e tudományágban diplomához jutni. Így e diploma birtokosai kiemelkedően műveltek s többnyire igen befolyásos személyiségek lettek. Közöttük sok volt a nagyra becsült zsidó doktor. Rendszerint két irányból is érkezhettek Erdélybe: vagy a Török Birodalomból, vagy észak felől, lengyel és német tájakról.

E fejezetben 32 orvosról történik említés. Egyeseknek a nevét is megtudjuk, másoknak csak a kolozsvári átutazásáról van hír. Néhányukat azonban sikerül azonosítani, s ennek alapján tanulmányaik helyét, idejét, pályafutását is megismerhetjük. Ilyen például a Bázelen végzett Nicolaus Gatti Kassán is említett orvos. Sikerül őt megkülönböztetni a néhol említett Cornelius Gattitól, aki gyógyszerész volt. Talán testvérek lehettek. Vesztfáliából Kassára származott prédikátorcsaládban született Spilenberg Sámuel, aki Bázelen szerezte diplomáját, s Lőcse városi orvosa lett. Bethlen Gábort gyógyította. A bajor származású Johann Ruland is Bázelen végzett, s Pozsonyban választották városi orvossá. Alkalmilag Beth-

len Gábort gyógyíthatta. Unokaöccse, Johann David Ruland Wittenbergben szerezte diplomáját és Bethlen István udvari orvosaként gyógyszerészeti könyvet adott közre. A sziléziai eredetű Weighardt Schulitz (*Scultetus*) nemcsak orvosi, hanem diplomáciai feladatokat is teljesített Bethlen udvarában. Az 1630-as években id. Bethlen Istvánt David Rebir (*Riberius*) zsidó orvos gyógyítja. Salamancában és más spanyol, olasz egyetemeken tanult. I. Rákóczi György a sárospataki főiskola tanárává nevezte ki. Rákóczi fejedelem költségén járt egyetemeken Csanaki Máté, aki 1629-ben tér haza orvosdoktorként. Sárospatakon, majd Kolozsvárt tanít. A fejedelem orvosként rendeli magához 1635-ben. Közel tíz évig volt fejedelmi alkalmazott egy Syai Leo (*Arje-Jehuda*) török földről érkezett orvosdoktor. Itt református vallásra térve megnősült, diplomáciai feladatokat is kapott.

Az unitárius tanintézet orvosi diplomás tanárai közül Árkosi Gelei Benedekről és Dálnoki Lőrincről történik említés. Mindketten alkalmilag gyógyítottak is. Bővebben olvashatunk az időnként Erdélyben is működő „*késmárki doctor*”-ról, akinek neve *Christianus Augustini ab Hortis*. Bázelen szerezte orvosi diplomáját 1620-ban. Késmárkon telepedett le, de közben II Ferdinándnak udvari orvosa volt. 1631-ben magyar nemességet kapott. Érdeklődött a minerológia és a botanika iránt. A már súlyos beteg Bethlen Gábort vizsgálta, utóbb I. Rákóczi Györgynek udvari orvosaként is szerepel.

Külön kis fejezet foglalkozik az „orvos-emberek, orvos-asszonyok” besorolású személyekkel. Vagy nyolc ilyen említenek a számadások. Ezeknek nem volt semmilyen végzettségük, csak nagy tapasztalatuk valamely gyógyzóban (kenés, gyúrás). Egy másik fejezet a feredősöket veszi számba. Az ő mesteriségük a borbélyokétól különült el. Mint-hogy a gyulafehérvári fejedelmi palotában külön fürdőház volt, azt feredős vezette. Háromról történik említés.

Könnyebben körülhatárolható a borbélyok csoportja és mestersége. Ők

céhekbe tömörülve adták át tudásukat s ellenőrizték a tagok felkészültségét. A gyógyászatnak a gyakorlati része tartozott rájuk: érvágás, köpölyözés, foghúzás, harci sebek, törések gyógyítása. Az orvosdoktor általában megvizsgálta a beteget, s receptet írt, szükség esetén javallotta az érvágást. De a 19. századig a doktor nem szennyezte be kezét vérel. Az ilyen munkát már a borbély-sebész végezte. Idővel a borbély mesterség két ágra is vált, egyik ága a fejszörzét ápolására szakosodott, a másik pedig a sebészetre. Az utóbbiakat rendszerint kirurgusoknak nevezték. Ezek lényegében mesteremberek voltak, céhszabályzat szerint működtek. Jól felszerelt „műhellyel” rendelkeztek. Egyik-másik taguk olyan hírnévre tett szert, hogy a fejedelemhez is elhívták. Az adott időszakban a szerző hét borbély-sebész nevére bukkant.

A fejedelmi udvartartáshoz gyógyszerész is tartozott. A nagyobb városokban már az 1500-as évek közepe táján gyógyszerterek létesültek. A kolozsvári templom körüli épületekben működő városi gyógyszerteret 1591-ben említik először. A fejedelem részére néha a városi gyógyszerterákból is rendeltek gyógyszert, de elsősorban az udvari gyógyszerter szolgáltatta a kívánt írt. A számadások többnyire csak a patikus nációjára, esetleg keresztnevére utalnak (olasz patikus, patikarjos Balázs, kurlandiai Német Henrik patikus). A velencei származású „Patikárius Caesar” Brandenburgi Katalin kíséretéhez tartozott, és 100 forintos fizetést élvezett. A fejedelem mellett gyakran második és harmadik patikáriust is említenek. Sikerült azonosítani a gyulafehérvári várban a fejedelmi orvos és gyógyszerész házat is. Ezek egymás mellett, a fejedelmi palota közvetlen közelében voltak. Az utóbbinak volt laboratóriumi helyisége. Huszonhat polcon sorakoztak fel a gyógyszerek és az alapanyagok. A felszereléshez tartozott 12 könyv és a német nyelvű Biblia is.

A fejedelmi gyógyszerternek egy fennmaradt leltára alapján lehet következtetni a gyógytár felszereltségére. A

szereket sokszor külföldről vagy nagyobb városok gyógyszerteráiból hoztatták (Bécs, Augsburg, Krakó, Velence, Szeben, Kolozsvár). Ezekért gyakran tekintélyes összeget fizettek. A felszereléshez természetesen kések, morszarak, lombikok, serpenyők is tartoztak. A fejedelem vagy asszonya utazásakor mindig patikaládát is vitt a kíséret. Ezek igen értékes, díszített faládikák voltak, amelyeknek fiókjaiban, dobozaiban a legfontosabb szerek előfordultak, néha külön ládában ezüst-, ón- és üvegeszközök szolgáltak a gyógyszer kikeverésére.

Még az ásványvizek és a fürdők érdemelnek külön fejezetet. Míg a régi gyógyszerek hatása elég bizonytalan és kiszámíthatatlan volt, az ásványvíz-ivásnak és a fürdőzésnek a gyógyító hatását meglehetősen jól ismerték. Erdélyben különösen sokféle gyógyvíz és fürdő közül lehetett válogatni. Úgyhogy a fejedelmi udvarba is állandóan hoztattak „savanyúvizet”, s a fejedelem is gyakran járt fürdőkre. Legközelebb Gyulafehérvárhoz Algyógy feküdt, ahova a Maroson hajóval is lehetett utazni. A fürdés mellett a köpölyözés segíthetett. Kipróbálták a váradi fürdőkert is, az Almás patak mentén lévő Magyarzsomboron pedig Bethlen Gábor külön fürdőházat építtetett. Nemritkán, hogy a víz hatását kipróbálják, az uralkodóhoz hasonló betegségben szenvedőt küldtek a fürdőre pár napra, s ha annak használt a kúra, akkor ment a fejedelem vagy neje.

A kötet első része két „ráadás” fejezettel zárul: *Bethlen Gábor fejedelem betegsége és halála, Id. Rákóczi György fejedelem utolsó vadászkirándulása*. Mindkettő igen olvasmányosan, régi levelek, emlékiratok segítségével mutatja be a fejedelmek betegségének jelentkezését, a gyógyításra irányuló próbálkozásokat, a kór súlyosbodását és a halál bekövetkeztét. Betekintést kapunk az udvari életbe és a korabeli orvoslás igen korlátozott kereteibe. A szerző az *Utóhangban* említi, hogy csak a tények közlésére szorítkozik, az értékelés már „avatott” szakemberre hárul. Meggyő-

zódásunk, hogy biztos diagnózist még e részletes leírások alapján sem fognak az orvosok felállítani, de a találgatásoknak tág tere nyílik.

A könyv második felét az *Adatgyűjtemény* és a 31 kép teszi ki. Az előbbi kifejezetten a szakemberek használatára szolgál, hiszen az általános tudnivalókat már a tanulmányrész összefoglalta. Az adatok első fejezete a *Gyógyítók az erdélyi fejedelmek udvarában* cím alatt táblázatba foglalja a kolozsvári levéltárból kiírt szövegeket pontos dátumhoz kötve. Így az 1614. július 1. és 1656. április 26. közötti időszakból 162 néha 2, néha 5-6 soros szöveget kapunk. A szerző azonban az egykori megjegyzéseit megtoldotta másodlagos forrásokból (Szótörténeti Tár, levelezéskiadások, tanulmányok) kiemelt idézeteivel is, hogy segítse a majdani kutatót. A második fejezet a borbélyokra vonatkozik: a szebeni magyar borbélyok 1611-es, Batthyaneumban őrzött céhlevelét és Borbély Egved kolozsvári polgár hagyatéki leltárát olvashatjuk. A harmadik fejezet a fejedelmi orvosi szállás három korszakból származó le-

írását adja. A negyedikben a magyarsombori útra vitt öltözetek és felszerelés leltárát közli. Az utolsó, az ötödik fejezet a gyulafehérvári fejedelmi gyógyszerész 1650-ben készült leltárát tartalmazza. Ezt ugyan már Orient Gyula 1926-ban közölte, de abban nagyon sok a hibás olvasat, úgyhogy mostani értelmezésekkel ellátott közlése nem tűnik feleslegesnek. Vagy 750 tételben olvashatjuk a gyógyszerészban fellelt anyagokat és tárgyakat.

A képek között régi könyvek címlapjai, arcképek, diplomák, könyvillusztráló metszetek, gyógytári kellékek mellett a gyulafehérvári gyógyszerész 1650-es leltárának fénymásolata található. Legérdekesebb és a kötet forgatását is megkönnyítő a fejedelmi székváros, Gyulafehérvár Giovanni Morando Visconti készítette térképe a szerző magyarázataival ellátva.

Főleg az adattár bizonyítja, hogy Kovács András jól ismeri a korszakot, otthonosan mozog a gyógyszerészetben, s mindenekelőtt tud latinul.

Gaal György

